

Наставно-научном већу
Филозофског факултета у Београду

Пошто смо одлуком Наставно-научног већа на седници одржаној 1–2. априла 2021. године именовани у комисију за оцену и одбрану докторске дисертације *Печати српских средњовековних владара између западних и византијских узора* кандидата Бењамина Хекића, част нам је да поднесемо следећи

РЕФЕРАТ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Кандидат Бењамин (Фахрудин) Хекић (Петровац на Млави, 1991) уписао је основне академске студије 2010. године на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду и завршио их уз просечну оцену 10,00, одбравивши дипломски рад *Слика другог: три западна наративна извора о православном Балкану прве половине 14. века* у септембру 2014. године. Исте године је уписао мастер академске студије на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду. Мастер рад под насловом *Сведочанства заробљених хришћана о Турцима у 15. веку* одбранио је у септембру 2015. године, тиме завршивши и мастер академске студије, поново са максималном просечном оценом. Докторске студије је започео у јануару 2016. године на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду. Већ током основних и мастер студија био је стипендиста Фонда за младе таленте – Доситеја Министарства омладине и спорта. Од 2017. године био је ангажован као стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја у Историјском институту у Београду. Од јуна 2018. запослен је као истраживач-приправник у тој научно-истраживачкој организацији, да би 2020. стекао звање истраживач-сарадник. Главна поља интересовања кандидата су помоћне историјске науке (сфрагистика и палеографија), културна историја средњег века, историја средњовековне књижевности, фолклористика, перцепција и слика *другог* у средњем веку. Течно говори енглески језик, служи се француским, италијанским, шпанским и латинским језиком. Аутор је три научна рада објављена у часописима:

- Књшандра госпога и Пебоушъ богъ – *Одјеци топосâ вилинске љубавнице и вилинских дарова у јужнословенском Роману о Троји*, Иницијал: часопис за средњовековне студије 6 (2018) 23–46.

- *Печати раних Немањића – Узори и паралеле у формативном периоду немањићке сигилографске праксе*, Историјски часопис 68 (2019) 35–68.

- Estirpò ancora delli suoi paesi le strighe – *Јед(и)на вест о прогону вештица у држави Немањића*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 85 (2019) 15–25.

Докторска дисертација Бењамина Хекића *Печати српских средњовековних владара између западних и византијских узора* обухвата 396 страна, укључујући основни текст са пратећим научним апаратом, спискове скраћеница и коришћене литературе и један обиман текстуални прилог. Основни текст чине Увод, три веће текстуалне целине подељене на укупно 16 поглавља и Закључак.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет дисертације јесте сигилографска пракса, то јест, обрасци изгледа и употребе печата, код српских владара средњег века, сагледана у ширем контексту два велика цивилизацијска круга на чијем се подручју међусобних додира развијала српска средњовековна држава – хришћанског Запада и Византије. Под средњовековним српским владарима кандидат подразумева носиоце највише власти у средњовековној Србији, али и личности које су с владарским ауторитетом управљале појединим већим областима унутар српске државе, као и личности које су у раздобљима политичке фрагментације деловале као практично независни господари појединих већих области у оквиру српског политичког простора (обласни господари) или као легално и практично прихваћени баштеници права на власт над тим простором након што је он пао у руке страних освајача (српски деспоти у изгнанству).

Дисертација као свој основни циљ узима проверу претпоставке да су српску сигилографску праксу у средњем веку обликовали непосредни и посредни утицаји који су долазили из два поменута цивилизацијска круга. Тај основни циљ поставио је пред кандидата низ других задатака. Пре свега, неопходно је било детаљно проучити сигилографску праксу средњовековне Србије, а затим и остварити широк увид у западну и византијску сигилографску праксу. Такође, кандидат је као посебно значајно издвојио упоредно проучавање сигилографске праксе Србији суседних словенских држава које су током средњег века такође биле под обостраним западним и византијским утицајем – Бугарске и Босне. При том, треба нагласити да резултат овог сагледавања развоја српске сигилографске праксе у контексту различитих спољашњих узора и утицаја кандидат не види као статични модел, већ као приказ који реконструише динамику тог процеса током приближно шест векова кроз које се он може пратити. Најзад, у складу са дефиницијом сигилографске праксе као начина на који су у одређеној средини печати обликовани и коришћени, кандидат је међу своје циљеве уврстио сагледавање не само унутрашњих и спољних обележја печата, него и њихове улоге на документу и односа према његовом тексту, њихове употребе у функцији владарске репрезентације и њихове везе са оним сродним облицима те репрезентације који су остваривани путем новца и хералдичких представа.

У нашој науци досад није реализовано ниједно истраживање средњовековне сигилографске праксе које би по свом предмету и циљевима било упоредиво са идејом која стоји иза дисертације кандидата Бењамина Хекића. Покушај Грегора Чремошника (прва свеска *Studija za srednovjekovnu diplomatiku i sigilografiju južnih Slovena*) остао је недовршен, обухвативши само мањи део сигилографског материјала обрађеног у Хекићевој дисертацији, уз готово потпуно одсуство осврта на спољне утицаје, као и разматрања низа других аспеката које Хекић узима у обзир. Бројни други радови мањег обима или несигилографског основног усмерења дотицали су се разних питања обрађених у дисертацији, али сада се та питања смештају у шири контекст српске и околних сигилографских пракси који отвара нову димензију у њиховом тумачењу. Најзад, сама потпуна каталогизација свих данас познатих печата владарских личности средњовековне Србије попуњава једну значајну празнину у фонду публикованих извора за нашу средњовековну историју. Из свих ових разлога, дисертација Бењамина Хекића несумњиво представља реализацију једне оригиналне замисли која вишеструко доприноси развоју медијевистике у нашој средини.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Основна хипотеза дисертације изражена је у њеном наслову – сигилографска пракса владара средњовековне Србије обликовала се према узорима и утицајима из сигилографске праксе хришћанског Запада и Византије. С обзиром на то да се српска сигилографска пракса може пратити у дугачком раздобљу од 10. до почетка 16. века, ова основна хипотеза одмах је проширена претпоставком да утицаји два наведена цивилизацијска круга нису увек били једнаког интензитета, зависећи од ширих историјских кретања на пољу односа средњовековне Србије са околним чиниоцима који су их представљали, али и од унутрашњих процеса који су обликовали схватања српских владара о сопственој репрезентацији. У ствари, овај последњи чинилац је постепено остварио такав значај да су у спреси с њим утицаји који су долазили споља, нарочито на пољу употребе печата као дипломатичког и репрезентативног чиниоца, неретко попримали одређена обележја која ће постати особена за српску средину, стварајући на тај начин аутохтону физиономију српске сигилографске праксе.

Ове основне хипотезе су кроз истраживање потврђене и поткрепљене конкретним налазима заснованим на упоредном посматрању западне, византијске и српске сигилографске праксе. Ти налази омогућили су такође да се провери низ хипотеза ужег обима, које се тичу порекла појединих сигилографских образаца забележених у српској пракси или разлога који су стајали иза њихове примене у конкретним историјским ситуацијама. Најзад, истраживање је потврдило претпоставку о корисности сагледавања сигилографске праксе у спреси са сродним облицима репрезентације, попут новца и хералдичких представа, уочивши и на тим

пољима сличне преплете различитих спољних утицаја са све јасније изражаваним домаћим склоностима.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Поред одређења предмета и циљева дисертације, праћеног текстуалним и табеларним прегледом расположивих сведочанстава о сигилографској пракси владара средњовековне Србије, те освртом на коришћену научну продукцију, кандидат у Уводу (*Предмет, грађа, методе* стр. 1–14) доноси и основне напомене о печатима као нарочитој врсти остатака прошлости који комбинују материјални и текстуални садржај са особеним друштвеним функцијама, као и осврт на историјску терминологију везану за печате и њихове различите врсте који обухвата простор средњовековног Запада, Византију и словенске балканске земље.

Прва од три велике целине, под насловом *Сигилографска пракса у средњовековној Европи* (стр. 15–99), представља компаративни контекст европског сигилографског Истока и Запада у којем дисертација посматра сигилографску српских владара. Кратко прво поглавље (*1. Печат пре средњег века – Историјат и функције*) значајно је јер кроз приказивање развоја печата и печатења у старом веку уводи у наратив и теоријске концепте везане за различита својства и улоге печата који ће бити присутни и у средњем веку. Као најприроднији наставак излагања о печатима у римском раздобљу старог века следи поглавље које се бави сигилографском праксом у средњовековном Источном римском царству, то јест, Византији (*2. Основне одлике сигилографске праксе у Византији*). Након основних напомена о унутрашњим и спољашњим одликама византијских печата, као и о функцијама печата унутар византијске сигилографске праксе, кандидат доноси хронолошки устројен преглед печата византијских царева и других личности владарског ранга, укључујући – са сигилографског становишта сасвим оправдано – и владаре западног порекла који су столовали у византијској престоници Цариграду у време Латинског царства. Западна сигилографска пракса представљена је у следећем поглављу (*3. Основне одлике сигилографске праксе на хришћанском Западу*) по нешто другачијем обрасцу који уважава, с једне стране, суштинско јединство њених основних обележја, а с друге, особености које је, нарочито у погледу унутрашњих обележја печата, она имала у бројним засебним политичким целинама на које је средњовековни хришћански Запад био подељен (целине чијим су особеностима посвећена посебна потпоглавља су меровиншка и каролиншка Франачка, Немачка тј. Свето римско царство, Француска, Енглеска и српском простору најблискије Угарска и Краљевина Сицилија). Посебно поглавље посвећено Бугарској и Босни (*4. Сигилографска пракса у словенским државама Балканског полуострва – Бугарска и Босна*), суседима средњовековне Србије који су са њом делили словенски идентитет и положај на подручју додира између византијског и западног света, доводи до закључка да су у Бугарској изразито превађавали византијски, а у Босни западни обрасци.

Корпус печата владара средњовековне Србије предмет је друге велике целине, насловљене *Унутрашња и спољашња обележја српских владарских печата* (стр. 100–175). Њен највећи део посвећен је унутрашњим обележјима сачуваних српских владарских печата – печатним представама (иконографији) и легендама. Она су представљена кроз шест поглавља која хронолошким редом прате основне фазе еволуције статуса српских владара (5. *Унутрашња обележја печата из преднемањихког раздобља*, 6. *Унутрашња обележја печата немањихких великих жупана и удеоних кнежева*, 7. *Унутрашња обележја печата немањихких краљева*, 8. *Унутрашња обележја српских царских печата*, 9. *Унутрашња обележја печата обласних господара*, 10. *Унутрашња обележја печата српских деспота*). Тако су преднемањихка епоха и њена сигилографска пракса обележени ограниченом самосталношћу под врховном влашћу Византије, која под немањихким великим жупанима уступа место све израженијем осамостаљивању, уз привремено преживљавање „разуђене“ унутрашње структуре власти оличене у удеоним кнежевима. Раздобље највећег успона под династијом Немањиха подељено је на два раздобља чије особености долазе до изражаја и у сигилографском материјалу – раздобља владара са титулом краља, која је стигла са Запада, и титулом цара, чији је контекст био наглашено византијски. Са пропашћу Српског царства, у улози владарских печата нашли су се печати истакнутијих припадника властеоског сталежа као практично независних господара појединих области. Из њихових редова дошло је до новог издизања владарског статуса израженог у византијској титули деспота, али под сенком постепеног губитка државне самосталности и све чвршћег повезивања српских владара са једном суседном западном силом – Краљевином Угарском. Спољашња сигилографска обележја, попут материјала (и боје) у којем је печат израђиван, облика печатне грудве и типара, те димензија и начина причвршћивања печата (укључујући питање заступљености једностраних и двостраних печата), по својој природи постојанија и мање разноврсна, обрађена су за цео период од 10. до почетка 16. века у једном поглављу (11. *Спољашња обележја српских владарских печата*).

Трећа велика целина, *Сигилографска пракса српских владара у ширем контексту* (стр. 176–296), обрађује аспекте сигилографске праксе који су везани за употребу печата. Функцији печата као средства којим се врши аутентификација докумената кандидат посвећује поглавље (12. *Печати као средство дипломатичке овере*) у којем кроз анализу различитих врста сведочанстава о присуству печата на сачуваним документима, пре свега оним оригиналним, настоји да утврди степен раширености њихове употребе, да би потом испитао однос печата са другим средствима овере и текстуалним дипломатичким чиниоцима унутар којих се налази на његове помене. Тема односа између печата и текстуалних чинилаца помера се потом у правцу његове репрезентативне функције, тако што се пореде легенде печата и владарске интитулације/потписи (13. *Титулатура на владарским печатима и у текстовима владарских докумената*). Иконографски

вид репрезентације тема је следећег поглавља (14. *Печати у функцији владарске репрезентације*), које прати еволуцију ликовних представа на српским владарским печатима од хагиографских, преко појаве фигуре владара и њених трансформација, до успона хералдичке иконографије на печатима обласних господара. Преостала два поглавља (15. *Печати и новац*; 16. *Хералдички елементи на печатима*) продубљују ове иконографске теме, поредећи их са представама на новцу и независним хералдичким материјалом.

Закључак дисертације већ својим поднасловом *Аутохтони обрасци између византијских и западних узора* (стр. 297–305) сугерише крајњи резултат до којег је кандидат дошао. У динамичном преплитању византијских и западних утицаја уочена је превага византијског чиниоца у преднемањићком и раном немањићком раздобљу, затим западног у краљевском, па поново византијског у царском, док одлике попут доминантно хералдичке иконографије дају раздобљима обласних господара и деспота наглашеније западно обележје. Ипак, у додиру са особеностима српске средине, ова два спољна извора узора и утицаја су већ прилично рано дала тој пракси особену аутохтону црту, која је подразумевала паралелно присуство елемената различитог порекла. Поред овога, у закључном поглављу сведени су и резултати других питања која је кандидат поставио, нарочито о дипломатичкој и репрезентативној улози печата. Посебан квалитет дисертације представља прилог *Каталог печата српских средњовековних владара* (стр. 334–396), који по први пут на једном месту наводи и подробно (са одговарајућим библиографским референцама) приказује сва 144 сачувана печатна отиска српских средњовековних владара, разврстана према укупно 108 типара који су коришћени за њихову израду.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Дисертација кандидата Бењамина Хекића успешно је испунила свој основни задатак да утврди присуство и међусобне односе западних и византијских утицаја и узора у сигилографској пракси српских владара кроз читаво вишевековно раздобље током којег се та пракса може пратити, уочавајући при том и динамику њихових осцилација, јачања, опадања и преплитања. Поред тога, као што се и очекивало, овако свеобухватно сагледавање спољних уплива дало је као резултат и један потпуно заокружен приказ сигилографске праксе српских владара у целини, будући да се она као особени вид уобличавања и употребе печата својствен политичким предводницима српског средњовековног друштва формирала управо синтетизацијом импулса који су долазили са ових двеју страна. У том приказу дошли су до изражаја сви аспекти изгледа и употребе печата, од иконографских и текстуалних решења, преко материјалних својстава, до улоге печата као дипломатичког и уопште репрезентативног средства. Када се томе додају и веома успешни општи прикази византијске и западне, али и бугарске и босанске, сигилографске праксе, као и прилог који доноси први потпуни описни

каталог српских средњовековних владарских печата, није претерано рећи да овом дисертацијом наша научна средина добија не само проблемску студију, него и приручник који ће представљати ослонац за даља истраживања, како на пољима сигилографије и дипломатике тако и у бројним другим медијевистичким темама, у складу са широким опсегом функција које је печат могао имати у средњовековном друштву.

6. Закључак

Имајући у виду све наведено, комисија је дошла до закључка да дисертација кандидата Бењамина Хекића *Печати српских средњовековних владара између западних и византијских узора* представља драгоцен оригиналан и самосталан научни допринос, те да је израђена у свему према одобреној пријави. Сходно томе, слободни смо да препоручимо ову дисертацију за јавну одбрану.

Београд, 11. април 2021.

Чланови комисије:

проф. др Смиља Марјановић Душанић

проф. др Ђорђе Бубало

др Вујадин Иванишевић, научни саветник

проф. др Небојша Порчић (ментор)